

UYG'ONISH VA MA'RIFAT DAVRI ADABIYOTIDA AMIR TEMUR OBRAZI: AMBITSIYA VA AXLOQIY HUKMDOR TALQINI

Sherzod Yakubov Kamildjanovich

(o'qituvchi, RANCH Texnologiya universiteti)

Xorazm viloyati, Urganch shahri, O'zbekiston, ORCID: 0009-0007-3725-912X

e-mail: sherzodyakubov554@gmail.com telefon raqam: +998937525595)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19213804>

Annotatsiya: Ingliz adabiyotida Amir Temur obrazining yozuvchilar yashagan tarixiy davr va adabiy muhitga bog'liq holda qanday badiiy talqin etilganini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda Uyg'onish davri vakili Kristofer Marlning *“Tamburlaine the Great”* dramasi hamda Ma'rifat davri dramaturgi Nikolas Rouning *“Tamerlane”* tragediyasi asosiy manba sifatida ko'rib chiqiladi. Tarixiy shaxsning badiiy obrazga aylanish jarayoni davr g'oyalari, estetik qarashlar va adabiy yo'nalishlar bilan chambarchas bog'liq ekani asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, ingliz adabiyoti, Uyg'onish davri, Ma'rifat davri, Kristofer Marlo, Nikolas Rou, ambitsiya, adolatli hukmdor.

Amir Temur obrazi har bir yozuvchi yashagan tarixiy davrga qarab o'zgaradi. Har bir davrning o'z e'tiqodlari, badiiy yo'nalishlari va madaniy qadriyatlari bor va mualliflar Temurni tabiiy ravishda o'sha davrdagi asosiy g'oyalarga muvofiq qayta tasvirlashadi. Shu sababli, Temur o'sha tarixiy shaxs bo'lib qolsa-da, uning xarakterining ahamiyati har bir asrda o'zgarib turadi.

Uyg'onish davri adabiyotida, ayniqsa Kristofer Marlning dramalarida *“Tamburlaine the Great”*, Temur favqulodda kuch va ulkan ambitsiya sohibi sifatida tasvirlanadi. U an'anaviy chegaralarni buzib, o'z irodasi qudrati bilan dunyoni o'zgartiradigan qahramon shaxslar haqidagi Uyg'onish davri hayratini ifodalaydi. Marlning Temuri insoniy g'urur, qudrat va taqdirni boshqarishga bo'lgan istak ramziga aylanadi. Uning ambitsiyasi quyidagi dadil so'zlarida yaqqol ko'rinadi:

I am a lord, for so my deeds shall prove;

And yet a shepherd by my parentage. (I qism, 1-akt, 2-sahna).

Bu so'zlar buyuklik insonning kelib chiqishi yoki nasl-nasabiga emas, balki uning amaliy faoliyati, sa'y-harakati va shaxsiy fazilatlariga bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Ya'ni insonni ulug' qiladigan omil uning qilgan ishlari, jamiyat va tarix oldidagi xizmatlari, irodasi va maqsad sari qat'iy intilishidir. Bu fikrga ko'ra, haqiqiy buyuklik tug'ma emas, balki mehnat, kurash va ongli tanlov natijasida shakllanadi. Mazkur qarash Uyg'onish davri gumanizmining asosiy g'oyalaridan biri hisoblanadi. Uyg'onish mutafakkirlari insonni markazga qo'yib, uni o'z taqdirini o'zi belgilovchi, imkoniyatlari cheksiz mavjudot sifatida talqin etganlar. Ular inson qadr-qimmatini uning kelib chiqishida emas, balki aql-zakovati, ma'naviy kamoloti va jamiyat oldidagi mas'uliyatida namoyon bo'lishini ilgari surganlar. Shu jihatdan, mazkur fikr insonning faol hayotiy pozitsiyasini, o'z ustida ishlash orqali buyuklikka erishish mumkinligini targ'ib etadi.

Uning cheksiz hokimiyat istagi yana quyidagi bayonida namoyon bo'ladi:

The god of war resigns his room to me,
Meaning to make me general of the world: (I qism, 5-akt, 2-sahna).

Olimlar bu talqinni qo'llab-quvvatlaydilar va J. S. Cunningham Marloning Temuri "Uyg'onish davrining eng oliy darajadagi chegarabuzari, yeru osmonni ham zabt etishga intiluvchi inson" deb ta'riflaydi. Stephen Greenblatt (Stiven Grinblatt) esa Marlo qahramoni haqida "cheklanmagan ambitsiya va cheksiz intilish orqali o'zini yaratish haqidagi Uyg'onish davri orzusi timsoli" deb yozadi. Shunday qilib, Marlo tarixiy ma'lumotlarni badiiy tasavvur bilan uyg'unlashtirib, inson salohiyati va cheksiz irodasini ifodalovchi Temur obrazini yaratadi.

Ma'rifat davri butunlay boshqacha manzarani taqdim etadi. Amir Temur haqida yaratilgan asarlar orasida ingliz dramaturgi Nicholas Rowe (Nikolas Rou, 1674–1718) tomonidan 1701 yilda yozilgan "Tamerlane" tragediyasi alohida o'rin tutadi. Rou talqinida Temur adolat, adolat va oqilona rahbarlikni qadrlaydigan dono va axloqiy hukmdorga aylanadi. Rouning Temuri mo'tadillik, qonuniy boshqaruv va zulmga qarshilik ko'rsatish haqidagi ma'rifatparvarlik g'oyalarini aks ettiradi. U bosqinchidan ko'ra ko'proq ideal siyosiy rahbardir.

N. Rouning mazkur pyesasi ingliz dramasida Drydenning qahramonlik tragediyalari an'analaridan chekinib, keyinchalik shakllangan sentimental tragediya yo'nalishining poydevorini yaratdi. Shuningdek, asar biz uchun ham tarixiy, ham estetik jihatdan katta qiymatga ega. Tomoshabinlardan iloji boricha ko'proq rahm-shafqat va ko'z yoshi olish maqsadida, Nikolas Rou sentimentalist dramaturglarga xos bo'lgan emotsional ta'sirni kuchaytirish usullaridan foydalangan. U qahramonlarning yuksak axloqiy fazilatlarini, shuningdek ularning kuchli ruhiy yoki jismoniy azoblarini ko'rsatish uchun ta'sirchan va yurakni o'rtovchi sahnalarni yaratgan. Rou tomoshabinning e'tiborini voqealar rivojidan ko'ra, aynan qahramonlarning kechinmalariga qaratishga intilgan. U bunday sahnalarni ataylab cho'zgan yoki takrorlagan, shu orqali syujet harakatini sekinlashtirgan va tomoshabinni yuqori hissiy taranglik holatiga yetkazgan. Natijada tomoshabin yaratilgan emotsional effektni to'liq his qilib, undan maksimal darajada ta'sirlanishi mumkin bo'lgan. Muallifning Amir Temurga bo'lgan munosabati Rou tomonidan Devonshir gersogi Uilyam Markusga yozilgan qisqa bag'ishlovda yaqqol ko'rinadi: "Uning Jasorati, Taqvodorligi, dono Qarorlari, Adolati va O'z xalqiga bo'lgan Otalik mehri, eng avvalo esa - Tiranlik va Zulmga bo'lgan nafrati hamda Insoniyat farovonligi yo'lidagi fidokorona sa'y-harakatlari Sizning Ulug' Janobingiz fazilatlarini bilan katta o'xshashlikka ega."

"Tamerlane" tragediyasida Nikolas Rou Temurni shafqatsizlik bilan emas, balki axloqiy kuch va zolimlikka qarshi turish tamoyili bilan boshqaradigan hukmdor sifatida tasvirlaydi. Bu fikr uning quyidagi so'zlarida ayniqsa yaqqol ko'rinadi:

Know, 'tis the base, the ungenerous Spirit,
That bends to Wrong, and crouches to a Tyrant...
But I am of a nobler Make;
My Soul was fashion'd for a Realm as vast,
As is the boundless Wishes of Ambition;
And measures all this outward Frame of Things
By that within me" (Act I).

Oddiy qilib aytganda, bu yerda Temur nohaqlikka bo'ysunish, zaif va sharmandali ish ekanini aytadi, o'zi esa bunday bo'lishni rad etadi, chunki u yuksak maqsadlar uchun

yaratilganiga ishonadi. Uning ambitsiyasi shaxsiy manfaatdan emas, balki ichki ulug'lik va adolatli boshqarish istagidan kelib chiqadi. U tashqi dunyoni o'z qalbidagi axloqiy mezon bilan baholaydi. Shunday qilib, Rou Temurni Ma'rifat davri hukmdori sifatida ko'rsatadi: kuchli, aqlli va axloqiy prinsiplarga sodiq, zolimlikka va adolatsizlikka qarshi qat'iy tura oladigan rahbar sifatida. Muallif qahramonning buyuk fazilatlarini yuksak baholaydi va o'zining uni to'liq tasvirlab berish imkoniyatlari oldida kamtarona fikr bildiradi. U: “Qahramon Shoirning Tasavvuridan ham ulug'dir”, - deb yozadi va shu orqali shoir qalamining bu shaxs qudrati oldida ojiz qolishini ta'kidlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Howard, R. E. (1932). Lord of Samarcand. *Oriental Stories*, 3(1).
2. Manz, B. *The Rise and Rule of Tamerlane*. Cambridge University Press, 1989.
3. Marlowe, C. (1967). *Tamburlaine the Great: parts 1 and 2*. U of Nebraska Press.
4. Poe, E. A. (1884). *Tamerlane and other poems*.
5. Rowe, N. (1772). *Tamerlane*. William Smith.
6. <https://www.dissercat.com/content/tvorchestvo-nikolasa-rou-i-stanovlenie-zhanra-sentimentalnoi-dramy-v-anglii-kontsa-xvii-nach>
7. https://sanat.orexca.com/2006-rus/2006-2-2/amir_temur/
8. Cunningham, J. S. *Tamburlaine the Great*. Manchester University Press, 1981.
9. Greenblatt, Stephen. *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*. University of Chicago Press, 1980.
10. https://sanat.orexca.com/2006-rus/2006-2-2/amir_temur/